

ЗМІНИ ЧИСЕЛЬНОСТІ РОСІЙСЬКОМОВНИХ УКРАЇНЦІВ В УКРАЇНІ (за матеріалами переписів населення 1989–2001 рр.)

Володимир СКЛЯР

Важливим напрямком наукових досліджень в сучасній Україні стало вивчення етнонаціональних проблем. Зростання уваги до цієї наукової проблематики було викликано тим, що за радянських часів дослідження проводилася з точки зору так званої теорії створення “єдиного радянського народу”. На жаль, стереотипи радянської пропаганди виявилися досить живучими. Актуальність досліджень підсилюється також і безпосереднім взаємозв’язком етномовних процесів з одного боку та соціально-політичних — з іншого. Тому не випадково, на всіх виборчих кампаніях в Україні доби Незалежності постає питання, значною мірою досить штучно, про перегляд статусу мов у суспільстві. Зокрема, це стосується надання мові однієї з етнічних меншин — росіян, всупереч Конституції України, статусу державної чи “офіційної”. Тобто, окремі політичні сили намагаються зберегти статус цієї мови, якого вона набула фактично за радянських часів, шляхом витіснення української мови. Тому дослідження мовного простору України доби Незалежності має важливе наукове значення. Це стосується аналізу мовного середовища українців у контексті дослідження асиміляційних процесів (російщення).

Значний внесок в дослідження етнічного складу населення України належить етнологу В. Наулку¹. Аналіз чисельності українців за результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 року був одним із напрямків доктору В. Євтуха, В. Зіничу, В. Котигоренку, В. Крисаченку, І. Курасу, О. Чиркову². Вивчення мовної компетенції населення України, в тому числі й українців, на основі опрацювання матеріалів переписів радянських часів була присвячена монографія етносоціолога Т. Рудницької³. Мовне середовище сучасної України, в тому числі і процеси мовного зросійщення українців стали предметом дослідження мовознавця Л. Масенка⁴. Але незважаючи на значний доробок українських науковців у вивченні етнонаціональних процесів в Україні,

спеціальної роботи, присвяченої дослідженню регіональних відмінностей змін чисельності російськомовних українців на тлі динаміки етнічних українців, етнічних росіян, російськомовного та всього населення поки що не існує.

Джерельною базою для проведення такого дослідження стали матеріали переписів населення України 1989 та 2001 рр.⁵ Зокрема, перепис населення 1989 року дав можливість встановити наслідки політики російщення України, яка безпосередньо відбилася на мовному середовищі українства. Всеукраїнський перепис населення 2001 року зафіксував зміни чисельності зросійщених за мовою українців у перше десятиліття Незалежності України. На основі аналізу статистичних матеріалів цих переписів були підготовлені таблиці.

Аналіз змін чисельності зросійщених за мовою українців проводився як у цілому в Україні, так за всіма її регіонами та областями. Зокрема, порівняльний аналіз динаміки чисельності асимільованих за мовою українців проводився окремо в Західному, Центральному, Південному та Східному регіонах, що дало можливість встановити територіальні відмінності цих змін. Дослідження динаміки чисельності російськомовних українців за 1989–2001 рр. проводилося з урахуванням змін чисельності етнічних українців, етнічних росіян, російськомовного та всього населення. Такий порівняльний аналіз дозволив встановити особливості змін чисельності російськомовних українців у контексті етномовних процесів в Україні за часів, напередодні та в перше десятиліття Незалежності.

У змінах чисельності російськомовних українців за 1989–2001 рр. спостерігалися значні територіальні відмінності. Діаметрально протилежні напрямки цих змін чітко поділяли Україну на дві частини, що свідчить про різноспрямованість асиміляційних процесів в українському мовному середовищі. В західних та центральних областях, у результаті призупинення штучного за своєю сутністю мовного зросійщення, відбу-

лося суттєве скорочення чисельності російськомовних українців. І, навпаки, продовження процесів мовної асиміляції в східних та південних областях призвело до збільшення чисельності зросійщених за мовою українців.

Захід. Хоча в західних областях чисельність російськомовних українців і так була суттєво меншою, ніж в інших регіонах, але найбільш відчутного скорочення вони зазнали якраз у Західній Україні. Найвищі темпи

зменшення числа російськомовних українців спостерігалися в Івано-Франківській та Львівській областях, відповідно, 70,51 % (5,5 тис. осіб) та 60,74 % (16,4 тис. осіб) [Таблиця 3]. Їхня чисельність за цей час зменшилася на Івано-Франківщині більше ніж утричі – з 7,8 тис. осіб у 1989 році до 2,3 тис. осіб у 2001 році, а на Львівщині майже втричі – з 27,0 тис. осіб до 10,6 тис. осіб [Таблиці 1, 2].

Таблиця 1

Чисельність в Україні російськомовних українців (1), етнічних українців (2), етнічних росіян (3), російськомовного населення (4), всього населення (5) в 1989 році (тис. осіб)

	1	2	3	4	5
Україна	4578,4	37419,0	11355,6	16898,3	51452,0
Захід і Центр	918,2	23173,6	2250,4	3428,8	26544,6
Захід	80,0	8663,9	491,8	617,5	9713,6
Волинська	6,3	1001,3	46,9	54,3	1058,4
Закарпатська	9,3	976,8	49,5	62,5	1245,6
Івано-Франківська	7,8	1342,9	57,0	67,3	1413,2
Львівська	27,0	2464,7	195,1	240,4	2726,4
Рівненська	9,3	1085,7	53,6	64,8	1164,2
Тернопільська	2,8	1126,4	26,6	29,4	1164,0
Чернівецька	17,5	666,1	63,1	98,8	940,8
Центр	838,2	14509,7	1758,6	2811,3	16831,0
Вінницька	31,9	1758,0	112,5	165,8	1920,8
Житомирська	42,4	1306,1	121,5	185,3	1537,6
Кіровоградська	37,4	1047,0	144,1	185,9	1228,1
Київ	395,5	1863,7	536,7	1058,0	2572,2
Київська	34,9	1729,2	167,9	210,2	1934,4
Полтавська	45,0	1536,6	179,0	231,0	1748,7
Сумська	112,7	1220,5	190,0	304,8	1427,5
Хмельницька	23,0	1375,8	88,0	121,2	1521,6
Черкаська	29,3	1381,7	122,3	157,4	1527,3
Чернігівська	86,1	1292,1	96,6	191,7	1412,8
Південь і Схід	3660,2	14245,4	9105,2	13469,5	24907,4
Південь	1666,1	8076,8	4455,9	6521,6	13563,9
Дніпропетровська	421,8	2769,6	935,7	1441,0	3869,9
Запорізька	300,1	1308,0	664,1	1012,5	2074,0
Кримська (АР Крим) та Севастополь	296,5	625,9	1629,6	2008,6	2430,5
Миколаївська	163,8	1003,6	258,0	448,3	1328,3
Одеська	368,9	1432,7	719,0	1235,1	2624,2
Херсонська	115,0	937,0	249,5	376,1	1237,0
Схід	1994,1	6168,6	4649,3	6947,9	11343,5
Донецька	1087,5	2693,4	2316,1	3593,8	5311,8
Луганська	499,0	1482,2	1279,0	1825,7	2857,0
Харківська	407,6	1993,0	1054,2	1528,4	3174,7

Таблиця 2

Чисельність в Україні російськомовних українців (1), етнічних українців (2), етнічних росіян (3), російськомовного населення (4), всього населення (5) в 2001 році (тис. осіб)

	1	2	3	4	5
Україна	5544,7	37541,7	8334,1	14273,6	48240,9
Захід і Центр	669,8	22971,6	1340,0	1979,7	25198,8
Захід	36,6	8803,3	255,8	280,2	9552,8
Волинська	3,1	1025,0	25,1	26,5	1057,2
Закарпатська	5,3	1010,1	31,0	36,4	1254,6
Івано-Франківська	2,3	1371,2	24,9	25,0	1406,1
Львівська	10,6	2471,0	92,6	98,3	2606,0
Рівненська	4,6	1123,4	30,1	32,0	1171,4
Тернопільська	1,4	1113,5	14,2	13,6	1138,5
Чернівецька	9,3	689,1	37,9	48,4	919,0
Центр	633,2	14168,3	1094,2	1699,5	15646,0
Вінницька	19,7	1674,1	67,5	83,5	1763,9
Житомирська	27,3	1255,0	68,9	91,3	1389,3
Кіровоградська	33,7	1014,6	83,9	112,8	1125,2
Київ	299,0	2110,8	337,3	648,7	2567,0
Київська	26,0	1684,8	109,3	130,5	1821,1
Полтавська	42,6	1481,1	117,1	153,5	1621,2
Сумська	87,1	1152,0	121,7	201,0	1296,8
Хмельницька	11,6	1339,3	50,7	58,3	1426,6
Черкаська	21,2	1301,2	75,6	93,1	1398,3
Чернігівська	65,0	1155,4	62,2	126,8	1236,1
Південь і Схід	4874,9	14570,1	6984,1	12293,9	23042,1
Південь	2006,4	8304,9	3405,9	5647,2	12780,5
Дніпропетровська	490,5	2825,8	627,5	1136,5	3561,2
Запорізька	421,6	1364,1	476,8	928,6	1926,8
Кримська (АР Крим) та Севастополь	352,1	576,6	1450,4	1891,0	2401,2
Миколаївська	181,5	1034,5	177,5	369,5	1262,9
Одеська	435,8	1542,3	508,5	1030,1	2455,7
Херсонська	124,9	961,6	165,2	291,5	1172,7
Схід	2868,5	6265,2	3578,2	6646,7	10261,6
Донецька	1612,2	2744,1	1844,4	3615,5	4825,6
Луганська	727,4	1472,4	991,8	1748,6	2540,2
Харківська	528,9	2048,7	742,0	1282,6	2895,8

За 1989–2001 рр. удвічі знизилася чисельність зросійщених за мовою українців ще в трьох західних областях: Волинській — на 50,79 % (3,2 тис. осіб), з 6,3 тис. осіб до 3,1 тис. осіб, Рівненській — на 50,54 % (4,7 тис. осіб), з 9,3 тис. осіб до 4,6 тис. осіб та Тернопільській — на 50,00 % (1,4 тис. осіб) [Таблиці 1, 2, 3]. Деяко менші темпи скорочення їхньої чисельності спостерігалися ще в

двох областях: Чернівецькій — 46,86 % (8,2 тис. осіб), з 17,5 тис. осіб до 9,3 тис. осіб та Закарпатській — 43,01 % (4,0 тис. осіб), з 9,3 тис. осіб до 5,3 тис. осіб [Там само].

У цілому в Західній Україні за 1989–2001 рр. чисельність російськомовних українців зменшилася з 80,0 тис. осіб до 36,6 тис. осіб, тобто, на 43,4 тис. осіб (54,25 %) [Там само]. Суттєве скорочення

числа асимільованих за мовою українців у Західному регіоні відбувалося на тлі хоча й досить незначного зростання чисельності етніч-

них українців (139,4 тис. осіб, 1,61 %), за рахунок збільшення числа українськомовних українців [Таблиця 3].

Таблиця 3

Зміни чисельності російськомовних українців (1), українців (2), росіян (3), російськомовного населення (4), всього населення (5) за 1989-2001 рр. (тис. осіб, у %)

	1	1	2	2	3	3	4	4	5	5
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
УКРАЇНА	966,3	21,11	122,7	0,33	-3021,3	-26,61	-2624,7	-15,53	-3211,1	-6,24
Захід і Центр	-248,4	-27,05	-202,0	-0,87	-900,4	-40,01	-1449,1	-42,26	-1345,8	-5,07
Захід	-43,4	-54,25	139,4	1,61	-236,0	-47,99	-337,3	-54,62	-160,8	-1,66
Волинська	-3,2	-50,79	23,7	2,37	-21,8	-46,48	27,8	-54,20	-1,2	-0,11
Закарпатська	-4,0	-43,01	33,3	3,41	-18,5	-37,37	-26,1	-41,76	9,0	0,72
Івано-Франківська	-5,5	-70,51	28,3	2,11	-32,1	-56,32	-42,3	-62,85	-7,1	-0,50
Львівська	-16,4	-60,74	6,3	0,26	-102,5	-52,54	-142,1	-59,11	-121,4	4,45
Рівненська	-4,7	-50,54	37,7	3,47	-23,5	-43,84	-32,8	-50,62	7,2	0,62
Тернопільська	-1,4	-50,00	-12,9	-1,15	-12,4	-46,62	-15,8	-53,74	-25,5	-2,19
Чернівецька	-8,2	-46,86	23,0	3,45	-25,2	-39,94	-50,4	-51,01	-21,8	-2,32
Центр	-205,0	-24,46	-341,4	-2,35	-664,4	-37,78	-1111,8	-39,55	-1185,0	-7,04
Вінницька	-12,2	-38,24	-83,9	-4,77	-45,0	-40,00	-82,3	-49,64	-156,9	-8,17
Житомирська	-15,1	-35,61	-51,1	-3,91	-52,6	-43,29	-94,0	-50,73	-148,3	-9,64
Кіровоградська	-3,7	-9,89	-32,4	-3,09	-60,2	-41,78	-73,1	-39,32	-102,4	-8,34
Київ	-96,5	-24,40	247,1	13,26	-199,4	-37,15	-409,3	-38,69	-5,2	-0,20
Київська	-8,9	-25,50	-44,4	-2,57	-58,6	-34,90	-79,7	-37,92	-113,3	-5,86
Полтавська	-2,4	-5,33	-55,5	-3,61	-61,9	-34,58	-77,5	-33,55	-127,5	-7,81
Сумська	-25,6	-22,72	-68,5	-5,61	-68,3	-35,95	-103,8	-34,06	-130,7	-9,16
Хмельницька	-11,4	-49,57	-35,5	-2,58	-37,3	-42,39	-62,9	-51,90	-95,0	-6,24
Черкаська	-8,1	-27,65	-80,5	-5,83	-46,7	-38,18	-64,3	-40,85	-129,0	-8,45
Чернігівська	-21,1	-24,51	-136,7	-10,58	-34,4	-35,61	-64,9	-33,85	-176,7	-12,51
Південь і Схід	1214,7	33,19	324,7	2,28	-2121,1	-23,30	-1175,6	-8,73	-1865,3	-7,49
Південь	340,3	20,42	228,1	2,82	-1050,0	-23,56	-874,4	-13,41	-783,4	-5,78
Дніпропетровська	68,7	16,29	56,2	2,03	-308,2	-32,94	-304,5	-21,13	-308,7	-7,98
Запорізька	121,5	40,49	56,1	4,29	-187,3	-28,20	-83,9	-8,29	-147,2	-7,10
Кримська (АР Крим) та Севастополь	55,6	18,75	-49,3	-7,88	-179,2	-11,00	-117,6	-5,85	-29,3	-1,21
Миколаївська	17,7	10,81	30,9	3,08	-80,5	-31,20	-78,8	-17,58	-65,4	-4,92
Одеська	66,9	18,13	109,6	7,65	210,5	29,28	-205,0	-16,60	-168,5	-6,42
Херсонська	9,9	8,61	24,6	2,63	84,3	-33,79	-84,6	-22,49	-64,3	-5,20
Схід	874,4	43,85	96,6	1,57	-1071,1	-23,04	-301,2	-4,34	-1081,9	-9,54
Донецька	524,7	48,25	50,7	1,88	-471,7	-20,37	21,7	0,60	-486,2	-9,15
Луганська	228,4	45,77	-9,8	-0,66	-287,2	-22,46	-77,1	-4,22	-316,8	-11,09
Харківська	121,3	29,76	55,7	2,79	-312,2	-29,61	-245,8	-16,08	-278,9	-8,79

Аналогічне співвідношення в динаміці чисельності зросійщених за мовою українців (скорочення) та етнічних українців (приріст) за 1989–2001 рр. спостерігалось в усіх областях Західної України, за винятком Тернопільської. На Тернопільщині зменшення чисельності етніч-

них українців відбувалося значно нижчими темпами, ніж російськомовних українців, відповідно, 1,15 % та 50,00 % [Там само]. Частка останніх серед загального скорочення чисельності етнічних українців у цій області за 1989–2001 рр. становила 10,85 % [Таблиця 4].

Таблиця 4

Частка російськомовних українців серед приросту (скорочення) чисельності етнічних українців (1), російськомовного населення (2) та всього населення (3) за 1989-2001 рр. (у %)

	1	2	3
УКРАЇНА	787,53	пр./ск.*	пр./ск.*
Захід і Центр	-122,97	-17,14	-18,46
Захід	ск./пр.**	-12,87	-26,99
Волинська	ск./пр.**	-11,51	-266,67
Закарпатська	ск./пр.**	-15,33	ск./пр.**
Івано-Франківська	ск./пр.**	-13,00	-77,46
Львівська	ск./пр.**	-11,54	-13,51
Рівненська	ск./пр.**	-14,33	ск./пр.**
Тернопільська	-10,85	-8,86	-5,49
Чернівецька	ск./пр.**	-16,27	-37,61
Центр	-60,05	-18,44	-17,30
Вінницька	-14,54	-14,82	-7,78
Житомирська	-29,55	-16,06	-10,18
Кіровоградська	-11,42	-5,06	-3,61
Київ	ск./пр.**	-23,58	-1855,77
Київська	-20,05	-11,17	-7,86
Полтавська	-4,32	-3,10	-1,88
Сумська	-37,37	-24,66	-19,59
Хмельницька	-32,11	-18,12	-12,00
Черкаська	-10,06	-12,60	-6,28
Чернігівська	-15,44	-32,51	-11,94
Південь і Схід	374,10	пр./ск.*	пр./ск.*
Південь	149,19	пр./ск.*	пр./ск.*
Дніпропетровська	122,24	пр./ск.*	пр./ск.*
Запорізька	216,58	пр./ск.*	пр./ск.*
Кримська (АР Крим) та Севастополь	пр./ск.*	пр./ск.*	пр./ск.*
Миколаївська	57,28	пр./ск.*	пр./ск.*
Одеська	61,04	пр./ск.*	пр./ск.*
Херсонська	40,24	пр./ск.*	пр./ск.*
Схід	905,18	пр./ск.*	пр./ск.*
Донецька	1034,91	2417,97	пр./ск.*
Луганська	пр./ск.*	пр./ск.*	пр./ск.*
Харківська	217,77	пр./ск.*	пр./ск.*

Масштаби скорочення чисельності зросійщених за мовою українців у Західному регіоні за цей час були навіть дещо більшими, ніж власне етнічних росіян, відповідно, 54,25 % та 47,99 % [Таблиця 3]. Але в абсолютних показниках зменшення чисельності перевага

була за етнічними росіянами, відповідно, 236,0 тис. осіб та 43,4 тис. осіб [Там само]. Така ж ситуація у динаміці чисельності зросійщених за мовою українців та етнічних росіян склалася в кожній із семи західних областей [Там само].

* пр./ск. – приріст чисельності російськомовних українців на тлі скорочення чисельності етнічних українців (1), російськомовного населення (2), всього населення (3)

** ск./пр. – скорочення чисельності російськомовних українців на тлі приросту чисельності етнічних українців (1) та всього населення (3)

Внаслідок зменшення чисельності російськомовних українців у Західній Україні значною мірою зазнала скорочення і загальна чисельність російськомовного населення в цьому регіоні — на 337,3 тис. осіб (54,62 %) [Там само]. При цьому, темпи скорочення чисельності російськомовного населення були навіть дещо вищими, ніж зросійщених за мовою українців. Серед загального скорочення чисельності російськомовного населення в Західному регіоні за 1989–2001 рр. частка російськомовних українців складала 12,87 % [Таблиця 4].

У Волинській, Рівненській, Тернопільській та Чернівецькій областях, як і в Західному регіоні в цілому, чисельність російськомовного населення скорочувалася швидше, ніж зросійщених за мовою українців [Таблиця 3]. У Закарпатській, Івано-Франківській та Львівській областях перевага в темпах скорочення чисельності була на боці російськомовних українців [Там само]. Рівень частки російськомовних українців серед скорочення чисельності російського населення коливався в окремих західних областях від 8,86 % у Тернопільській, до 16,27 % — у Чернівецькій [Таблиця 4].

Ще більш суттєві відмінності між темпами скорочення чисельності російськомовних українців та всього населення в Західній Україні. Зокрема, загальна чисельність населення регіону зменшилася лише на 1,66 %, а російськомовних українців — на 54,25 % [Таблиця 3]. Тому і частка останніх серед скорочення загальної чисельності населення Західного регіону за 1989–2001 рр. була досить значною — 26,99 %, тобто, 43,4 тис. осіб з 160,8 тис. осіб [Таблиці 3, 4].

Співвідношення в динаміці чисельності російськомовних українців та всього населення розрізнилося за окремими західними областями. Зокрема, в Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській та Чернівецькій областях це співвідношення було таким, як і в цілому в Західному регіоні. У Волинській області масштаб скорочення чисельності зросійщених за мовою українців переважав все населення не лише у відносних, але й в абсолютних показниках. Лише в Закарпатській та Рівненській областях чисельність російськомовних українців зменшувалася на тлі зростання загальної чисельності населення [Таблиця 3].

Отже, за 1989–2001 рр. у Західній Україні спостерігалася інтенсивне скорочення чисельності російськомовних українців, як і всього російськомовного населення. Навпаки, чисельність етнічних українців у цьому регіоні зросла за рахунок тих з них, які зберігали власну національну мову як рідну. Досить незначне зменшення загальної чисельності населення Західної України відбулося значною мірою завдяки зросійщеним за мовою українцям, а головним чином за рахунок скорочення чисельності етнічних росіян. Тобто, етнічні та мовні процеси в західних областях мали природну сутність, а внаслідок цього відбувалися синхронно. І тому, зміни етнічного складу та мовної структури населення в Західній Україні відбувалися на користь етнічних українців та української мови.

Центр. Як і в Західному регіоні, в Центральній Україні спостерігалася тенденція до зменшення чисельності російськомовних українців за 1989–2001 рр., але темпи цього скорочення були суттєво нижчими. Найбільш інтенсивно скорочувалася їхня чисельність на Поділлі: у Хмельницькій області на 49,57 % (11,4 тис. осіб), з 23,0 тис. осіб до 11,6 тис. осіб та Вінницькій — на 38,24 % (12,2 тис. осіб), з 31,9 тис. осіб до 19,7 тис. осіб [Таблиці 1, 2, 3]. Суттєве скорочення відбулося також і в Житомирській області — на 35,61 % (15,1 тис. осіб), з 42,4 тис. осіб до 27,3 тис. осіб [Там само].

Приблизно на четверть зменшилася їхня чисельність у переважній більшості областей Центрального регіону, а також у столиці України. Зокрема, в Черкаській — на 27,65 % (8,1 тис. осіб), 29,3 тис. осіб до 21,2 тис. осіб, у Київській — на 25,50 % (8,9 тис. осіб), з 34,9 тис. осіб до 26,0 тис. осіб, у Чернігівській — на 24,51 % (21,1 тис. осіб), з 86,1 тис. осіб до 65,0 тис. осіб, а також у Сумській — на 22,72 % (25,6 тис. осіб), з 112,7 тис. осіб до 87,1 тис. осіб [Там само].

Найбільшого скорочення чисельності в абсолютних показниках зазнали зросійщені за мовою українці в Києві — на 96,5 тис. осіб (24,40 %), з 395,5 тис. осіб у 1989 році до 299,0 тис. осіб у 2001 році [Там само]. Лише у двох областях Центральної України темпи зменшення їхньої чисельності були досить незначними. Зокрема, в Кіровоградській —

9,89 % (3,7 тис. осіб), з 37,4 тис. осіб до 33,7 тис. осіб та Полтавській — 5,33 % (2,4 тис. осіб), з 45,0 тис. осіб до 42,6 тис. осіб [Там само].

У цілому в Центральній Україні за 1989–2001 рр. чисельність російськомовних українців знизилася майже на четверть — 24,46 % (205,0 тис. осіб), з 838,2 тис. осіб до 633,2 тис. осіб [Там само]. При цьому, якщо за темпами скорочення чисельності зросійщених за мовою українців Центральний регіон поступався вдвічі перед Західним, то в абсолютних показниках переважав майже в п'ятеро. Така територіальна невідповідність у відносних та абсолютних показниках була викликана тим, що в Центральній Україні чисельність російськомовних українців у 1989 році була на порядок вищою, ніж у Західній, відповідно, 838,2 тис. осіб та 80,0 тис. осіб [Таблиця 1]. Суттєві територіальні відмінності в динаміці змін чисельності зросійщених за мовою українців за 1989–2001 рр. призвели до того, що в 2001 році Центральний регіон переважав Західний за абсолютними показниками чисельності цієї мовної групи українців уже більше, ніж у 17 разів, відповідно, 633,2 тис. осіб та 36,6 тис. осіб [Таблиця 2].

Крім того, різнилося також за регіонами і співвідношення в динаміці чисельності за 1989–2001 рр. російськомовних та етнічних українців. У Центральній Україні скорочення чисельності зросійщених за мовою українців супроводжувалося зменшенням загальної чисельності етнічних українців, але темпи цього скорочення були досить різними, відповідно, 24,46 % та 2,35 % [Таблиця 3]. Ці відмінності були викликані зменшенням чисельності україномовних українців, але значно нижчими темпами, ніж російськомовних. Натомість у Західному регіоні скорочення чисельності російськомовних українців відбувалося в умовах зростання загальної чисельності етнічних українців, якраз завдяки приросту числа україномовних.

Із загального скорочення чисельності етнічних українців за 1989–2001 рр. у Центральному регіоні — 341,4 тис. осіб, на зросійщених за мовою українців припадало 205,0 тис. осіб (60,05 %) [Таблиці 3,4]. Тобто, за цей час загальна чисельність етнічних українців у Центральній Україні зменшилася переважно за рахунок асимільованих за мовою. У всіх без ви-

нятку областях регіону спостерігалось аналогічне співвідношення в темпах скорочення чисельності російськомовних українців та етнічних українців.

Зовсім інша ситуація склалася в Києві. У столиці України зменшення числа зросійщених за мовою українців відбувалося на тлі збільшення загальної чисельності етнічних українців — 13,26 % (247,1 тис. осіб) [Таблиця 3]. Це зростання було забезпечене зростанням чисельності україномовних українців. Тобто, в Києві динаміка чисельності зросійщених за мовою українців та етнічних українців за напрямками була такою ж, як і в Західній Україні.

Мовні процеси в столиці безпосередньо вплинули на ситуацію в Центральній Україні в цілому, тому що в жодній з областей регіону частка зросійщених за мовою українців не досягала навіть половини загального скорочення чисельності етнічних українців за 1989–2001 рр. Найменшим рівень цієї частки був у Полтавській області — 4,32 %, а найвищим у Сумській та Хмельницькій, відповідно, 37,37 % та 32,11 % [Таблиця 4]. Тобто, в кожній з дев'яти областей Центрального регіону скорочення загальної чисельності етнічних українців за 1989–2001 рр. відбулося не завдяки російськомовним, а за рахунок зменшення числа україномовних українців.

На відміну від Західної України, де темпи скорочення чисельності зросійщених за мовою українців були вищі за темпи зменшення числа етнічних росіян, у Центральній Україні співвідношення було протилежним. Перевага у відносних показниках скорочення чисельності була за етнічними росіянами, відповідно, 24,46 % та 37,78 % [Таблиця 3]. Подібна ситуація склалася в Києві та всіх областях Центрального регіону, за винятком Хмельницької, де чисельність російськомовних українців, як і в Західній Україні, скорочувалася швидше, ніж етнічних росіян, відповідно, 49,57 % та 42,39 % [Там само]. В абсолютних показниках скорочення чисельності етнічні росіяни переважали російськомовних українців у всіх без винятку областях регіону, а також у столиці України [Там само].

У результаті того, що чисельність етнічних росіян у Центральному регіоні за 1989–2001 рр. скорочувалася швидше, ніж зросійщених за мовою українців, темпи змен-

шення числа останніх виявилися також суттєво нижчими, порівняно зі скороченням усього російськомовного населення, відповідно, 24,46 % та 39,55 % [Там само]. Незважаючи на ці відмінності, скорочення чисельності асимільованих за мовою українців безпосередньо вплинуло на зменшення чисельності російськомовного населення в Центральній Україні.

Частка зросійщених за мовою українців серед скорочення загальної чисельності російськомовного населення регіону за 1989–2001 рр. становила 18,44 %, тобто, 205,0 тис. осіб з 1 млн. 111,8 тис. осіб [Таблиця 3, 4]. Рівень цієї частки суттєво різнився за окремими областями: від 3,10 % у Полтавській до 32,51 % у Чернігівській [Таблиця 4].

Не менш суттєві відмінності існували також і в скороченні чисельності російськомовних українців та всього населення в Центральній Україні за 1989–2001 рр., відповідно, 24,46 % та 7,04 % [Таблиця 3]. Тобто, чисельність перших зменшувалася вчетверо швидше, ніж чисельність других. Частка зросійщених за мовою українців серед скорочення загальної чисельності населення регіону за 1989–2001 рр. була досить високою і складала 17,30 %, 205,0 тис. осіб з 1 млн. 185,0 тис. осіб [Таблиця 3, 4]. Таке ж співвідношення у змінах чисельності російськомовних українців та всього населення спостерігалось в усіх областях регіону, за винятком Полтавської. Темпи скорочення загальної чисельності населення Полтавщини за цей час були дещо вищими, ніж зросійщених за мовою українців, відповідно, 7,81 % та 5,33 % [Таблиця 3]. Територіальні відмінності мав також і рівень частки російськомовних українців серед скорочення загальної чисельності населення: від 1,88 % у Полтавській області до 19,59 % у Сумській [Таблиця 4].

Дещо інша ситуація склалася в столиці України. У Києві скорочення чисельності зросійщених за мовою українців навіть в абсолютних показниках було вагомішим за зменшення загальної чисельності населення майже в 20 разів, відповідно, 96,5 тис. осіб та 5,2 тис. осіб [Таблиця 3]. Суттєві відмінності спостерігалися також і у відносних показниках, відповідно, 24,40 % та 0,20 % [Там само].

Таким чином, за 1989–2001 рр. у Центральній Україні відбувалося скорочення чи-

сельності російськомовних українців, до того ж значно вищими темпами, ніж етнічних українців та всього населення. З іншого боку, темпи зменшення числа зросійщених за мовою українців були суттєво нижчими за темпи скорочення чисельності етнічних росіян та російськомовного населення в цілому. Скорочення чисельності російськомовних українців безпосередньо вплинуло на зменшення чисельності етнічних українців, російськомовного та всього населення Центрального регіону за 1989–2001 рр.

Південь. Зовсім в іншому напрямку відбувалися зміни чисельності зросійщених за мовою українців у південних областях. За 1989–2001 рр. у кожній з них спостерігалось інтенсивне збільшення числа асимільованих за мовою українців. Найвищими темпами приросту чисельності відрізнялася Запорізька область – 40,49 % (121,5 тис. осіб) [Таблиця 3]. Чисельність російськомовних українців у цій області збільшилася з 300,1 тис. осіб у 1989 році до 421,6 тис. осіб у 2001 році [Таблиця 1, 2].

Приблизно на одному рівні темпи приросту числа зросійщених за мовою українців були в Автономній Республіці Крим та Севастополі, а також в Одеській та Дніпропетровській областях. Зокрема, в АР Крим та Севастополі приріст складав 18,75 % (55,6 тис. осіб), їхня чисельність зросла з 296,5 тис. осіб у 1989 році до 352,1 тис. осіб у 2001 році, в Одеській – 18,13 % (66,9 тис. осіб), відповідно, з 368,9 тис. осіб до 435,8 тис. осіб, у Дніпропетровській – 16,29 % (68,7 тис. осіб), з 421,8 тис. осіб до 490,5 тис. осіб [Таблиця 1, 2, 3].

Дещо нижчі темпи зростання числа зросійщених за мовою українців за цей час були в Миколаївській та Херсонській областях, відповідно, 10,81 % (17,7 тис. осіб) та 8,61 % (9,9 тис. осіб) [Таблиця 3]. За 1989–2001 рр. на Миколаївщині їхня чисельність збільшилася з 163,8 до 181,5 тис. осіб, на Херсонщині – з 115,0 тис. осіб до 124,9 тис. осіб [Таблиця 1, 2].

У цілому ж, на Півдні України чисельність зросійщених за мовою українців зросла досить-таки суттєво – з 1 млн. 666,1 тис. осіб у 1989 році до 2 млн. 006,4 тис. осіб у 2001 році [Там само]. За 12 років приріст складав 340,3 тис. осіб (20,42 %) [Таблиця 3].

Зміни етнічного складу та мовної структури

населення Південного регіону за 1989–2001 рр. мали значні відмінності. Зокрема, за темпами приросту чисельності російськомовні українці переважали етнічних українців у відносних показниках більше ніж усемеро, відповідно, 20,42 % та 2,82 % [Там само]. До того ж, як це не дивно на перший погляд, перевага була навіть в абсолютних показниках, відповідно, 340,3 тис. осіб та 228,1 тис. осіб [Там само]. Така невідповідність стала прямим наслідком інтенсивного скорочення чисельності україномовних українців на Півдні України за 1989–2001 рр.

Подібне співвідношення в динаміці чисельності російськомовних та етнічних українців було в усіх областях Південного регіону. Але рівень частки зросійщених за мовою українців серед загального приросту чисельності етнічних українців за 1989–2001 рр. досить суттєво відрізнявся за окремими областями. Зокрема, в Запорізькій та Дніпропетровській областях зростання чисельності етнічних українців відбулося виключно за рахунок зросійщених за мовою. В Одеській, Миколаївській та Херсонській збільшувалася чисельність як російськомовних, так і україномовних українців, але темпи приросту перших суттєво переважали зростання числа других. Тому російськомовні українці становили більшість серед загального приросту чисельності етнічних українців у Миколаївській та Одеській областях, відповідно, 61,04 % та 57,28 % [Таблиця 4]. У Херсонській області рівень цієї частки був порівняно меншим – 40,24 % [Там само].

Деяко інша ситуація виявилася в АР Крим та Севастополі, де приріст чисельності зросійщених за мовою українців супроводжувався зменшенням загальної чисельності етнічних українців на 7,88 % (49,3 тис. осіб) [Таблиця 3]. Ці суперечливі зміни були спричинені значним скороченням числа україномовних українців, яке не могло бути навіть компенсоване зростанням числа зросійщених за мовою. Суттєве зменшення числа україномовних українців безпосередньо вплинуло на скорочення загальної чисельності етнічних українців на Кримському півострові за 1989–2001 рр. Тобто, процеси мовної асиміляції українців в АР Крим та Севастополі призвели і до їхньої етнічної асиміляції, і як результат цих процесів – зменшення загальної чисельності етнічних ук-

раїнців. Отже, навіть в умовах Незалежності України продовжуються процеси деукраїнізації Кримського півострова.

Характерною ознакою суперечливих змін етнічного та мовного складу населення Південної України за 1989–2001 рр. стало зростання чисельності російськомовних українців – на 20,42 % (340,3 тис. осіб) на тлі інтенсивного скорочення числа етнічних росіян – на 23,56 % (1 млн. 050,0 тис. осіб) [Там само]. Така ж різноспрямованість змін чисельності зросійщених за мовою українців та етнічних росіян за цей час спостерігалася в усіх областях регіону, а також в АР Крим та Севастополі [Там само].

До того ж, на тлі значного збільшення чисельності російськомовних українців у Південному регіоні відбувалося зменшення загальної чисельності російськомовного населення – на 13,41 % (874,4 тис. осіб) [Там само]. Такі ж тенденції були характерні для кожної області регіону, включаючи і Крим [Там само]. Тобто, якби не було суттєвого приросту чисельності зросійщених за мовою українців, то загальна чисельність російськомовного населення Південної України скоротилася б ще інтенсивніше.

Незважаючи на зростання чисельності російськомовних українців на Півдні України, загальна чисельність населення регіону за 1989–2001 рр. скоротилася на 5,78 % (783,4 тис. осіб) [Там само]. Аналогічне співвідношення в змінах чисельності зросійщених за мовою українців та всього населення спостерігалася у всіх областях Південного регіону [Там само].

Таким чином, у Південній Україні за 1989–2001 рр. відбувалося доволі інтенсивне збільшення чисельності російськомовних українців. Але це зростання не призвело до суттєвого приросту числа етнічних українців. Характерними ознаками змін етнічного та мовного складу населення Південного регіону стало суттєве зменшення числа етнічних росіян при деяко нижчих темпах скорочення чисельності російськомовного та всього населення.

Схід. Як і в Південному регіоні, у східних областях спостерігалася інтенсивне зростання чисельності зросійщених за мовою українців. Найбільше їх зосереджувалося в Донецькій області. Лише в одній цій області українців зросійщених за мовою у 1989 році нараховува-

лося майже на 200 тис. осіб більше, ніж у всіх західних і центральних областях України разом взятих, відповідно, 1 млн. 087,5 тис. осіб та 918,2 тис. осіб [Таблиця 1]. А в 2001 році перевага в чисельності складала майже 1 млн. осіб, відповідно, 1 млн. 612,2 тис. осіб та 669,8 тис. осіб [Таблиця 2]. Серед усіх областей України на Донеччині був також і максимальний приріст чисельності російськомовних українців, як у відносних, так і в абсолютних показниках за 1989–2001 рр. — 48,25 % (524,7 тис. осіб) [Таблиця 3]. У Луганській області чисельність російськомовних українців також зросла досить суттєво — на 45,77 % (228,4 тис. осіб), з 499,0 тис. осіб у 1989 році до 727,4 тис. осіб у 2001 році [Таблиці 1, 2, 3]. Значно меншими темпами збільшувалася їхня чисельність у Харківській області — на 29,76 % (121,3 тис. осіб), відповідно, з 407,6 тис. осіб до 528,9 тис. осіб [Там само].

У цілому на Сході України чисельність зросійщених за мовою українців збільшилася з 1 млн. 994,1 тис. осіб у 1989 році до 2 млн. 868,5 тис. осіб у 2001 році [Таблиці 1, 2]. За 1989–2001 рр. приріст складав 874,4 тис. осіб (43,85 %) [Таблиця 3]. Отже, за досить короткий термін, лише 12 років, чисельність російськомовних українців зросла у Східному регіоні майже в півтора рази. До того ж, із загального приросту їхньої чисельності в цілому в Україні частка цього регіону становила 90 %, тобто, 874,4 тис. осіб з 966,3 тис. осіб [Там само]. У результаті цих змін у 2001 році в трьох східних областях зосереджувалося більше зросійщених за мовою українців, ніж у всіх інших областях України разом взятих, включаючи також АР Крим та Севастополь, відповідно, 2 млн. 868,5 тис. осіб та 2 млн. 676,2 тис. осіб [Таблиця 2].

Величезний приріст чисельності зросійщених за мовою українців на Сході України за 1989–2001 рр. відбувався в умовах досить незначного збільшення числа етнічних українців у цьому регіоні — лише на 96,6 тис. осіб (1,57 %) [Таблиця 3]. Тобто, перевага була за російськомовними українцями не лише у відносних, але навіть і в абсолютних показниках. Такі відмінності були викликані суттєвим зменшенням чисельності україномовних українців у східних областях, насамперед у Донбасі. Тому, і загальна чисельність етнічних укра-

їнців на Сході України за цей час збільшилася виключно за рахунок російськомовних.

Співвідношення темпів приросту чисельності російськомовних українців та етнічних українців за 1989–2001 рр. у Донецькій та Харківській областях таким же, як і в Східному регіоні в цілому. Виняток складала Луганська область, де збільшення чисельності зросійщених за мовою українців відбувалося на тлі зменшення загальної чисельності українців, хоча й досить незначного — 9,8 тис. осіб (0,66 %) [Там само]. Тобто, на Луганщині суттєве зростання чисельності російськомовних українців не компенсувало ще більш масштабне скорочення чисельності україномовних українців.

Крім того, інтенсивне збільшення чисельності зросійщених за мовою українців у всіх трьох східних областях за 1989–2001 рр. супроводжувалося досить суттєвим зменшенням числа етнічних росіян як у відносних, так і в абсолютних показниках. У цих областях виявилася така закономірність: чим вищими були темпи приросту числа російськомовних українців, тим меншими темпами скорочувалася чисельність етнічних росіян. Зокрема, на Донеччині були найвищі темпи зростання чисельності зросійщених за мовою українців і найнижчі темпи скорочення числа етнічних росіян, порівняно з іншими східними областями, відповідно, 48,25 % та 20,37 %, на Луганщині — 45,77 % та 22,46 % [Там само]. У Харківській області ситуація була іншою. У цій області темпи зростання чисельності зросійщених за мовою українців були фактично такими ж, як і темпи скорочення чисельності етнічних росіян, відповідно, 29,76 % та 29,61 % [Там само].

У цілому в Східній Україні темпи зростання чисельності російськомовних українців виявилися майже вдвічі вищими за темпи скорочення чисельності етнічних росіян за 1989–2001 рр., відповідно, 43,85 % та 23,04 % [Там само]. Не менш суттєві відмінності були і в абсолютних показниках, приріст числа перших складав 874,4 тис. осіб, а скорочення числа других — 1 млн. 071,1 тис. осіб [Там само].

Отже, порівняльний аналіз динаміки чисельності зросійщених за мовою українців та етнічних росіян на Сході України дозволив виявити досить суттєві відмінності у напрямках

змін етнічного складу та мовної структури населення цього регіону за 1989–2001 рр. З одного боку, кардинально змінилася етнічна структура населення регіону на користь українців за рахунок зменшення числа росіян. І, навпаки, з іншого боку, зміни в мовному середовищі українців у Східному регіоні відбувалися не на користь української, а на користь російської мови. Зростання чисельності російськомовних українців на Сході свідчить про продовження і в добу Незалежності України процесів штучної за своєю сутністю мовної асиміляції, як і за радянських часів.

Цілоком протилежні напрямки змін чисельності російськомовних українців та етнічних росіян, абсолютна більшість яких зберігали власну національну мову, призвели до досить незначного скорочення загальної чисельності російськомовного населення на Сході України за 1989–2001 рр. — лише на 4,34 % (301,2 тис. осіб) [Там само]. Якби українці в цьому регіоні не зазнавали процесів мовної асиміляції, то загальна чисельність російськомовного населення скоротилася ще б масштабніше.

При чому в кожній з трьох східних областей ситуація досить відрізнялась. Зокрема, на Донеччині, до речі, в єдиній області України за 1989–2001 рр. спостерігалось збільшення загальної чисельності російськомовного населення на 21,7 тис. осіб (0,60 %) [Там само]. Це зростання відбулося якраз завдяки приросту чисельності російськомовних українців на 524,7 тис. осіб, що компенсувало інтенсивне скорочення у цій області чисельності росіян (471,7 тис. осіб) та зросійщених за мовою інших етнічних меншин [Там само].

Тобто, в найбільшій в Україні за чисельністю населення Донецькій області зміни мовної структури відбувалися на користь російськомовних, і не за рахунок етнічних росіян, а якраз завдяки зростанню числа зросійщених за мовою українців. Отже, незважаючи на те, що на Донеччині за 1989–2001 рр. спостерігалися позитивні зміни для етнічних українців, мовна структура всього населення, і навіть мовне середовище українців цієї східної області України змінювалися не на користь української мови, а на користь мови однієї з етнічних меншин, тобто російської. Такі зміни мовного середовища українців переконливо засвідчують, що і за часів Незалежності України продовжуються про-

цеси штучної за своєю природою мовної асиміляції — зросійщення українців.

У Луганській та Харківській областях, як і в цілому в Східному регіоні, за 1989–2001 рр. скоротилася загальна чисельність російськомовного населення на тлі зростання числа російськомовних українців. Так, на Луганщині чисельність населення, яке визнавало рідною російську мову зменшилася на 77,1 тис. осіб (4,22 %) [Там само]. На Харківщині скорочення було суттєвішим — 245,8 тис. осіб (16,08 %) [Там само]. У цілому на Сході України зменшення загальної чисельності російськомовного населення становило 301,2 тис. осіб (4,34 %) на тлі значного зростання чисельності зросійщених за мовою українців — 874,4 тис. осіб (43,85 %) [Там само].

У Східному регіоні за 1989–2001 рр. спостерігалися цілковито протилежні напрямки змін чисельності російськомовних українців та всього населення. На Сході України за цей час темпи скорочення загальної чисельності населення були найвищими, порівняно з іншими регіонами — 9,54 % (1 млн. 081,9 тис. осіб) [Там само]. З іншого боку, в цьому регіоні були вищими темпи приросту чисельності зросійщених за мовою українців (43,85 %), порівняно з Півднем (20,42 %), до того ж на тлі зменшення їхньої чисельності на Заході та в Центрі України, відповідно, 54,25 % та 24,46 % [Там само].

Аналогічним було співвідношення в динаміці чисельності російськомовних українців та всього населення в кожній з трьох східних областей. Особливо значні відмінності в цих показниках існували в Донбасі. Зокрема, в Донецькій області збільшення чисельності зросійщених за мовою українців на 48,25 % супроводжувалося зменшенням загальної чисельності населення на 9,15 %, у Луганській, відповідно, 45,77 % та 11,09 % [Там само].

Таким чином, аналіз статистичних матеріалів переписів 1989–2001 рр. засвідчив, що в Східній Україні відбувалося досить інтенсивне зростання чисельності зросійщених за мовою українців, за рахунок цього приросту збільшувалася і загальна чисельність етнічних українців, але досить незначними темпами, бо чисельність україномовних українців за цей час зазнала суттєвого скорочення. Тобто, мовне зросійщення українців у Східному регіоні Ук-

раїни продовжувалося і за часів Незалежності. До того ж, активне збільшення числа російськомовних українців у цьому регіоні відбувалося на тлі скорочення чисельності як російськомовного, так і всього населення.

Центрально-Західна та Південно-Східна Україна. Важливе значення для розуміння сутності етномовних процесів в Україні в просторовому вимірі дає порівняння динаміки чисельності російськомовних українців у Центральній і Західній Україні з одного боку, та Південній і Східній Україні з іншого. За напрямками змін чисельності зросійщених за мовою українців територія України чітко поділялася на дві частини. В Західному та Центральному регіонах за 1989–2001 рр. відбулося суттєве скорочення їхньої чисельності — на 27,05 % (248,4 тис. осіб) [Там само]. І навпаки, в Південно-Східній Україні чисельність російськомовних українців за цей час збільшилася майже на третину — 33,19 % (1 млн. 214,7 тис. осіб) [Там само].

У результаті протилежних напрямків динаміки чисельності зросійщених за мовою українців у двох частинах України, змінювалося також і співвідношення в їхньому територіальному розміщенні. Так, якщо в 1989 році це співвідношення між Західним та Центральним регіонами з одного боку і Південним та Східним регіонами з іншого боку становило як 1 до 4, відповідно, 918,2 тис. осіб та 3 млн. 660,2 тис. осіб, то в 2001 році вже як 1 до 7, тобто, 664,8 тис. осіб та 4 млн. 874,9 тис. осіб [Таблиці 1, 2].

Інтенсивне зростання чисельності російськомовних українців за 1989–2001 рр. у Південно-Східній Україні компенсувало зменшення їхньої чисельності в Західному та Центральному регіонах. Тому, в цілому в Україні за цей час чисельність російськомовних українців суттєво збільшилася — з 4 млн. 578,4 тис. осіб до 5 млн. 544,7 тис. осіб [Там само]. Тобто, за досить короткий термін, усього лише за 12 років, їхня чисельність зросла на 966,3 тис. осіб (21,11 %) [Таблиця 3].

Існували також і значні територіальні відмінності в динаміці чисельності зросійщених за мовою українців, порівняно з етнічними українцями. Так, разом у Західному та Центральному регіонах за рахунок зменшення чисельності російськомовних українців скоротилася і загальна чисельність етнічних українців — на

202,0 тис. осіб (0,87 %) [Там само]. До того ж, темпи скорочення чисельності асимільованих за мовою українців були значно вищими, порівняно з етнічними українцями не лише у відносних, а навіть і в абсолютних показниках, відповідно, 27,05 % (248,4 тис. осіб) [Там само]. Зменшення чисельності етнічних українців у цій частині України сталося виключно завдяки центральним областям, де відбувалося зменшення числа не лише російськомовних, але й україномовних українців.

У Південно-Східній Україні склалася зовсім інша ситуація. За 1989–2001 рр. у цій частині України спостерігалася інтенсивне збільшення чисельності зросійщених за мовою українців і завдяки цьому зросла і загальна чисельність етнічних українців — на 324,7 тис. осіб (2,28 %) [Там само]. До того ж, темпи приросту чисельності російськомовних українців виявилися значно більшими як у відносних (33,19 %), так і в абсолютних показниках (1 млн. 214,7 тис. осіб), порівняно зі змінами чисельності етнічних українців за цей час [Там само]. Така невідповідність стала результатом інтенсивного скорочення чисельності україномовних українців на Півдні та на Сході України, особливо в Донбасі та в Криму.

У цілому в Україні за 1989–2001 рр. відбулося досить незначне зростання чисельності етнічних українців — лише на 122,7 тис. осіб (0,33 %) на тлі досить високих темпів приросту чисельності зросійщених за мовою українців — 966,3 тис. осіб (21,11 %) [Там само]. Тобто, в цілому в Україні приріст чисельності етнічних українців за цей час відбувся виключно за рахунок російськомовних українців, натомість чисельність україномовних українців суттєво скоротилася — на 854,7 тис. осіб (2,60 %) ⁶.

Таким чином, аналіз статистичних матеріалів засвідчив, що в цілому в Україні за 1989–2001 рр. чисельність етнічних українців майже не змінилася, але їхнє мовне середовище зазнало суттєвих змін. Фактично відбувся перерозподіл чисельності на користь зросійщених за мовою українців якраз за рахунок зменшення числа українців, які зберігали власну національну мову. Тобто, російщення мовного середовища українства продовжувалося і в добу Незалежності, але не на всій території України, а переважно в її східних та південних областях.

Отже, за напрямками змін етнічні та мовні процеси суттєво різнилися між собою. З одного боку, зростала чисельність етнічних українців, але одночасно ще більше активізувалися процеси їхньої мовної асиміляції (зросійщення). Тобто, етнічний склад населення за 1989–2001 рр. змінювався на користь етнічних українців, а їхнє мовне середовище, як прояв рецидиву радянських часів, змінювалося на користь російської, а не української мови. Таким чином, етномовні процеси в Україні за часів напередодні та в перше десятиліття Незалежності мали досить суперечливі наслідки і в просторовому вимірі, особливо в контексті відмінностей між Західним і Центральним регіонами з одного боку та Південним і Східним регіонами з іншого боку.

Не менш важливою ознакою суперечливих наслідків етномовних процесів в Україні за 1989–2001 рр. були відмінності в динаміці чисельності зросійщених за мовою українців та етнічних росіян. Зокрема, в Західному та Центральному регіонах напрямки змін чисельності як перших, так і других були аналогічними — скорочення. До того ж, чисельність етнічних росіян зменшувалася навіть швидше, ніж чисельність російськомовних українців, відповідно, 40,01 % та 27,05 % [Таблиця 3]. У Південно-Східній Україні скорочення чисельності зазнали лише етнічні росіяни (23,56 %), і то не такого суттєвого як на Заході та в Центрі [Там само]. На тлі цього скорочення на Півдні та Сході України інтенсивно зростала чисельність зросійщених за мовою українців — 33,19 % [Там само].

За рахунок південних та східних областей в цілому в Україні зменшення чисельності етнічних росіян супроводжувалося інтенсивним зростанням чисельності росіян за мовою українського етнічного походження. Так, чисельність перших за 1989–2001 рр. скоротилася на 3 млн. 021,5 тис. осіб (26,61 %), а чисельність других, навпаки, збільшилася на 966,3 тис. осіб (21,11 %) [Там само]. Тобто, на прикладі порівняння динаміки чисельності етнічних росіян та зросійщених за мовою українців наочно видно суперечливість етномовних процесів в Україні часів Незалежності. З одного боку, в змінах етнічного складу населення вперше за декілька століть виявилася тенденція деросійщення України. З іншого боку, про-

довжувалася штучна за своєю сутністю мовна асиміляція українців на власних етнічних землях, яка виникла ще за часів Російської імперії і особливо активно розгорнулася за радянських часів. Отже, в змінах етнічного складу населення з'явилися принципово нові тенденції, а в змінах мовного середовища домінували старі.

Інтенсивне скорочення чисельності етнічних росіян в Україні за 1989–2001 рр. було спричинене не лише депопуляційними процесами і зовсім не завдяки їхньому масовому поверненню на свою історичну Батьківщину, як це сталося з росіянами в країнах Середньої Азії чи Закавказзя. В Україні за часів Незалежності значна частина росіян, які походили з екзогамних українсько-російських родин змінили власну національну самоідентифікацію і визнали себе українцями, зберігши при цьому російську мову як рідну. Внаслідок цих змін збільшилася і чисельність російськомовних українців у південних та східних областях України.

Суперечності в змінах мовного простору України за 1989–2001 рр. виявляються також і при порівнянні динаміки чисельності зросійщених за мовою українців та всього російськомовного населення. В Західному та Центральному регіонах напрямки змін чисельності обох цих груп збігалися. Крім того, чисельність російськомовного населення скорочувалася значно інтенсивніше, ніж російськомовних українців, відповідно, на 42,26 % та 27,05 % [Там само]. Частка зросійщених за мовою українців серед загального скорочення чисельності російськомовного населення за 1989–2001 рр. на Заході та в Центрі України складала лише 17,14 %, тобто, 248,4 тис. осіб з 1 млн. 449,1 тис. осіб [Таблиці 3, 4]. Загальна чисельність російськомовного населення в цих двох регіонах зменшилася переважно за рахунок етнічних росіян, переважна більшість яких зберігала власну національну мову.

Протилежні напрямки змін чисельності зросійщених за мовою українців та всього російськомовного населення за цей час спостерігалися в Південно-Східній Україні. Скорочення загальної чисельності російськомовного населення в цій частині України було суттєво меншим, порівняно з Центром і Заходом, не лише у відносних, відповідно, 8,73 % та 42,26 %, але навіть і в абсолютних показниках — 1 млн. 175,6 тис. осіб та 1 млн.

449,1 тис. осіб [Таблиця 3]. Це скорочення супроводжувалося інтенсивним зростанням чисельності зросійщених за мовою українців — на 1 млн. 214,7 тис. осіб (33,19 %) [Там само]. Без цього приросту чисельності асимільованих за мовою українців скорочення загальної чисельності російськомовного населення було б ще більшим. Тому зменшення загальної чисельності російськомовного населення в Південно-Східній Україні відбулося виключно за рахунок етнічних росіян.

Завдяки Півдню та Сходу, в цілому в Україні за 1989—2001 рр. зростання чисельності зросійщених за мовою українців — 966,3 тис. осіб (21,11 %) супроводжувалося зменшенням загальної чисельності російськомовного населення — 2 млн. 624,7 тис. осіб (15,53 %) [Там само]. Тобто, в змінах мовного простору України за часів напередодні та в перше десятиліття Незалежності виявилися дві цілком протилежні тенденції, з одного боку російськомовне середовище в цілому зазнало скорочення, а з іншого — посилювалися процеси мовного зросійщення українців.

Зміни чисельності російськомовних українців також мали суттєві відмінності, порівняно з динамікою чисельності всього населення за 1989—2001 рр. Зокрема, в Західному та Центральному регіонах ці відмінності полягали лише в темпах скорочення чисельності, відповідно, 27,05 % та 5,07 % [Там само]. Тому і частка зросійщених за мовою українців серед загального скорочення чисельності населення цих двох регіонів була досить значною — 18,46 %, тобто, 248, 4 тис. осіб з 1 млн. 345,8 тис. осіб [Таблиці 3, 4].

У Південно-Східній Україні напрямки змін чисельності російськомовних українців та всього населення були цілком протилежними. На Півдні та на Сході, незважаючи на інтенсивний приріст чисельності зросійщених за мовою українців — 1 млн. 214,7 тис. осіб (33,19 %), загальна чисельність населення зазнала ще більш суттєвого скорочення, порівняно з Центром і Заходом, як в абсолютних — 1 млн. 865,3 тис. осіб, так і у відносних показниках — 7,49 % [Там само].

Аналогічне співвідношення в динаміці чисельності зросійщених за мовою українців та всього населення за 1989—2001 рр. склалося в цілому в Україні. На тлі зростання чисельності

російськомовних українців на 966,3 тис. осіб (21,11 %), загальна чисельність населення зменшилася на 3 млн. 211,1 тис. осіб (6,24 %) [Там само].

Таким чином, в динаміці чисельності російськомовних українців за 1989—2001 рр. існували суттєві просторові відмінності. Фактично за напрямками цих змін Україна розділилася навпіл. На Заході та в Центрі України спостерігалося інтенсивне скорочення їхньої чисельності, і навпаки — на Півдні, а особливо на Сході відбувся суттєвий приріст їхнього числа. Етномовні процеси безпосередньо взаємопов'язані з соціально-економічними та політичними процесами.

Не випадково, якщо порівняти напрямки змін чисельності зросійщених за мовою українців за 1989—2001 рр. і результати виборів Президента України 2004 року за окремими областями, то вони повністю збігаються. На Заході та в Центрі України, де чисельність російськомовних українців скорочувалася, переміг В. Ющенко, а на Півдні та на Сході України, де чисельність російськомовних українців, навпаки, зростала, перевагу в кількості поданих за нього голосів отримав В. Янукович. Вибори до Верховної Ради України 26 березня 2006 року цілковито підтвердили ці територіальні відмінності. Блоки Юлії Тимошенко та «Наша Україна» отримали перевагу в голосах виборців у центральних та західних областях, а Партія регіонів — у східних та південних.

Аналіз статистичних матеріалів переписів засвідчив також і суттєві територіальні відмінності в динаміці чисельності зросійщених за мовою українців на тлі змін чисельності етнічних українців, етнічних росіян, російськомовного та всього населення. Дослідження асиміляційних процесів у мовному середовищі українців за 1989—2001 рр. у контексті змін етнічного та мовного складу населення сприяє розумінню сутності етномовних процесів в Україні доби Незалежності.

¹ Наулко В. Хто і відколи живе в Україні. — К., 1998; Наулко В. Динаміка етнічного складу населення України в ХХ ст. // Етнонаціональні процеси в Україні: історія і сучасність. — К., 2001. — С. 46—69; Наулко В. Етнічний склад населення Української РСР: Статистико-картографічне дослідження. — К., 1965; Кабузан В., Наулко В., Чорна Н. Динаміка чисельності // Українці: історико-етнографічна монографія. — Опішне, 1999. — С. 145—160.

² Євтух В. Етносуспільні процеси в Україні: можливі вості наукових інтерпретацій. — К., 2004; Євнух В. Проблеми етнонаціонального розвитку: український і світовий контексти. — К., 2001; Євнух В., Троцинський В., Аза Л. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті. — К., 2003; Євтух В., Троцинський В., Галушко К., Чернова К. Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник. — К., 2004; Зінич В. Сучасні етнодемографічні процеси в Україні. — К., 2004; Котигоренко В. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. — К., 2004; Котигоренко В. Тенденції в етнічній та етномовній динаміці населення України у 1959–2001 рр. (За матеріалами переписів) // Людина і політика. — 2003. — № 2. — С. 12–24; Крисаченко В. Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри. — К., 2005; Український соціум / Власюк О., Крисаченко В., Степико М. та ін. / За ред. В. Крисаченка. — К., 2005; Курас І. Етнополітологія. Перші кроки становлення. — К., 2004; Чирков О. Головні риси розвитку етнічної будови української нації від кінця ХІХ до ХХІ ст. // Україна і світ: етнічні, науково-інтелектуальні та освітні виміри. Зб. наук. праць / За заг. ред. В. Сергійчука. — К., 2004. — С. 231–239; Чирков О. Зміни питомої ваги українців у населенні України (в сучасних кордонах) від кінця ХІХ ст. до початку ХХІ ст. // Матеріали до української етнології. —

2004. — Вип. 4 (7). — С. 155–160; Чирков О. Прогноз розвитку етнічної структури населення України протягом 1999–2019 років // Вісник інституту досліджень діаспори. — 1999. — Ч. 4 (6). — С. 9–10; Чирков О. Розвиток етнічної структури населення України впродовж останнього десятиліття (1989–1998 рр.) // Історія України. — 1999. — № 42 (154). — С. 6–8; Чирков О., Винниченко І. Етнодемографічний розвиток України: Історія, сучасність, перспективи // Сучасність. — 2000. — № 7. — С. 118–122; Перший Всеукраїнський перепис населення: історичні, методологічні, соціальні, економічні, етнічні аспекти (офіційне видання) / Власенко Н., Ліанова Е., Осауленко О. та ін.; наук. ред.: акад. Курас І., акад. Пирожкова С. — К., 2004.

³ Рудницька Т. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін. — К., 1998.

⁴ Масенко Л. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. — К., 2004.

⁵ Национальный состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. — М., 1991. — С. 78–86; Національний склад населення України та його мовні ознаки. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. — К., 2003. — С. 23, 180–210.

⁶ Підрахунки автора за матеріалами переписів населення 1989 р. — С. 78 та 2001 р. — С. 23.

The author investigates the changes of the number of Russian-speaking Ukrainians on the eve and in the first decade of the Ukrainian independence on the analysis of 1989–2001 census. Taking into account the regional differences of the directions of these changes on the background of the numeral dynamics of all population, ethnic Ukrainians and ethnic Russians are determined.